

Reprezentarea lumii la copil

Jean Piaget

cu concursul a 11 colaboratori:

A. Bodourian (cap. II, IX și X)

G. Guex (cap. I, III, VII, VIII și IX)

R. Hepner (cap. VIII)

H. Krafft (cap. I, III, V, VII și IX)

E. Margairaz (cap. IX și X)

S. Perret (cap. I, III, V și VII)

V.-J. Piaget (cap. I, III, VII și IX)

M. Rodrigo (cap. III și IX)

M. Rond (cap. IX)

N. Swetlova (cap. II, IX și X)

Dr. Versteeg (cap. III)

Jean PIAGET

Reprezentarea lumii la copil

*Traducere din franceză
de Mariana PRICOP*

CARTIER

CARTIER

Editura Cartier, SRL, str. București, nr. 68, Chișinău, MD2012.
Tel./fax: 24 05 87, tel.: 24 01 95. E-mail: cartier@cartier.md
Editura Codex 2000, SRL, Strada Toamnei, nr. 24, sectorul 2, București.
Tel./fax: 210 80 51. E-mail: romania@cartier.md
Cartier & Roman LLC, Fort Lauderdale, SUA. E-mail: usa@cartier.md
Suport juridic: Casa de Avocatură *EuroLegal*
www.cartier.md

*Cărțile CARTIER pot fi procurate în toate librăriile bune din România și Republica Moldova.
Cartier eBooks pot fi procurate pe iBookstore.*

LIBRĂRIILE CARTIER

Librăria din Centru, bd. Ștefan cel Mare, nr. 126, Chișinău. Tel./fax: 21 42 03. E-mail: librariadincentru@cartier.md
Librăria din Hol, str. București, nr. 68, Chișinău. Tel./fax: 24 10 00. E-mail: librariadinhol@cartier.md
Librăria 9, str. Pușkin, nr. 9, Chișinău. Tel.: 22 37 83. E-mail: libraria9@cartier.md

Comenzi CARTEA PRIN POȘTĂ

CODEX 2000, Strada Toamnei, nr. 24, sectorul 2, 020712 București, România
Tel./fax: (021) 210.80.51
E-mail: romania@cartier.md
www.cartier.md
Taxele poștale sînt suportate de editură. Plata se face prin ramburs, la primirea coletului.

Colecția *Cartier polyvalent* este coordonată de Gheorghe Erizanu

Editor: Gheorghe Erizanu

Lectori: Liliana Lupașcu, Inga Druță

Coperta: Vitalie Coroban

Design/tehnoredactare: Valentin Vărtosu Jr

Prepress: Editura Cartier

Tipărită la Combinatul Poligrafic (nr. 20327)

Jean Piaget

LA REPRESENTATION DU MONDE CHEZ L'ENFANT

© Presses Universitaires de France, 1947, 2003

Jean Piaget

REPREZENTAREA LUMII LA COPIL

Ediția a II-a, martie 2012

© 2012, 2005, Editura Cartier, pentru prezenta ediție. Toate drepturile rezervate.

Cărțile Cartier sînt disponibile în limita stocului și a bunului de difuzare.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Piaget, Jean

Reprezentarea lumii la copil / Jean Piaget ; trad. din fr. de Mariana Pricop. – Ed. a 2-a. – Ch. : Cartier, 2012 (Combinatul Poligr.). – 404 p. – (Cartier polyvalent).

Tit. orig. : La représentation du monde chez l'enfant. – 1500 ex.

ISBN 978-9975-79-738-2.

159.922.7

P 64

Introducere

PROBLEME ȘI METODE

Problema al cărei studiu ni-l propunem este una dintre cele mai importante, dar și una dintre cele mai dificile ale psihologiei copilului: care sînt reprezentările despre lume pe care și le fac spontan copiii în procesul diverselor stadii ale dezvoltării lor intelectuale? Această problemă se prezintă sub două aspecte esențiale: pe de o parte, e problema modului de gîndire infantilă: care sînt planurile realității pe care se mișcă această gîndire? Altfel spus, este oare copilul, ca și noi, convins de existența unei lumi reale și distinge el această convingere de diversele ficțiuni ale jocului său ori ale imaginației sale? În ce măsură distinge copilul lumea exterioară de o lume interioară sau subiectivă și ce separare face el între eu și realitatea obiectivă? Toate aceste întrebări constituie o primă problemă, cea a *realității* la copil.

O a doua problemă fundamentală este legată de cea dintîi: și anume, e cea a explicației la copil. Ce utilizări dă copilul noțiunilor de cauză și de lege? Care este structura cauzalității infantile? S-au studiat explicația la primitivi, explicația în științe, diversele tipuri de explicații filozofice. Ne va oferi copilul un tip original de explicație? Iată tot atîtea întrebări care constituie o a doua problemă: cea a *cauzalității infantile*. Problemele realității și cauzalității vrem să le tratăm în această carte, ca și într-o lucrare ulterioară, *Cauzalitatea fizică la copil*. Se vede clar, aceste probleme sînt diferite de cele pe care le-am studiat într-o carte

precedentă¹. În timp ce acolo ne propuneam să facem analiza formei și a funcționării gândirii infantile, aici abordăm analiza conținutului ei. Cele două probleme se ating de aproape, dar pot, fără prea mult arbitrar, să fie distinse una de cealaltă. Or, forma și funcționarea gândirii se descoperă de fiecare dată când copilul intră în contact cu semenii săi sau cu adultul: ele sînt o manieră de comportament social, care poate fi observată din afară. În schimb, conținutul se livrează sau nu se livrează, conform copiilor și conform obiectelor reprezentării. Există un sistem de convingeri intime și e nevoie de o tehnică specială pentru a ajunge să le depistezi. Există mai cu seamă un sistem de tendințe, de orientări de spirit, pe care copilul însuși nu și l-a conștientizat niciodată și de care nu a vorbit niciodată.

În consecință, nu este numai util, ci și indispensabil să ne punem de acord asupra metodelor pe care intenționăm să le folosim pentru studiul convingerilor infantile. Ca să ne dăm seama de logica copiilor, adesea e suficient să discutăm cu ei; e suficient, de asemenea, să-i observăm când sînt ei între ei. Pentru a ne da seama de convingerile lor, se impune o metodă specială, despre care mărturisim deschis că e dificilă, laborioasă și că necesită o privire presupunînd cel puțin unu sau doi ani buni de antrenament. Alieniștii, familiarizați cu clinica, vor înțelege imediat de ce. Pentru a aprecia la justa valoare o propoziție a unui copil, trebuie să-ți iei, efectiv, precauții minuțioase. Despre aceste precauții am vrea să spunem mai întîi cîteva cuvinte, pentru că, dacă le-am ignora, cititorul ar risca să falsifice complet sensul paginilor care urmează și ar risca mai ales să denatureze experiențele pe care le-am făcut noi, dacă se decide, cum sperăm, să le reia și să le verifice el însuși.

¹ *Etudes sur la logique de l'enfant*: vol. I: *Le langage et la pensée chez l'enfant* (pe care-l vom desemna cu inițialele L.P.); vol. II: *Le jugement et le raisonnement chez l'enfant* (pe care-l vom desemna cu J.R.), Neuchâtel et Paris, Delachaux & Niestlé ed., 1923 și 1924.

§1. METODA TESTELOR, OBSERVAȚIA PURĂ ȘI METODA CLINICĂ. — Prima metodă care ne-ar tenta să o folosim pentru a rezolva problema ce ne preocupă este cea a testelor, care constă în a-l supune pe copil la probe organizate într-o manieră care să răspundă celor două condiții următoare: pe de o parte, întrebarea să rămână identică pentru toți subiecții și să se pună întotdeauna în aceleași condiții; pe de altă parte, răspunsurile date de subiecți să fie raportate la un barem sau la o scară care permite a le compara calitativ și cantitativ. Avantajele acestei metode sînt indiscutabile pentru diagnosticul individual al copiilor. Pentru psihologia generală, statisticile obținute dau adesea informații utile. Dar pentru problemele care ne preocupă, se pot reproșa testelor două inconveniente notabile. Primul e că nu permit o analiză suficientă a rezultatelor obținute. Operînd întotdeauna în condiții identice, poți obține rezultate brute, interesante pentru practică, dar adesea inutilizabile pentru teorie, din cauza contextului insuficient. Dar asta încă nu e nimic, căci se înțelege că, grație ingeniozității se ajunge la varierea testelor pînă la decelarea tuturor componentelor unei atitudini psihologice date. Defectul esențial al testului, în cercetarea de care ne ocupăm, este că falsifică orientarea de spirit a copilului pe care îl chestionăm sau cel puțin riscă să o falsifice. Ne propunem, de exemplu, să aflăm cum își imaginează copilul mișcarea astrilor. Punem întrebarea: „Cine face soarele să se miște?” Copilul ne va răspunde, de exemplu: „Bunul Dumnezeu e cel care îl face să se miște” sau „vîntul e cel care îl face să se miște.” Vor exista în aceste răspunsuri rezultate pe care nu trebuie să neglijăm a le cunoaște, chiar dacă ele se datorează fabulării, adică acelei tendințe pe care o au copiii de a inventa mituri atunci cînd sînt puși în încurcătură de o anumită întrebare. Dar, testîndu-i astfel pe copiii de orice vîrstă, n-am avansa deloc, pentru că e posibil ca subiectul să nu-și fi pus niciodată întrebarea în același mod și chiar să nu și-o fi pus niciodată. E foarte posibil ca el să conceapă

soarele ca pe o ființă vie a cărei mișcare vine de la sine. Întrebînd: „Cine face soarele să se miște?”, se sugerează clar ideea unei forțe exterioare și se provoacă mitul. Întrebînd: „Cum avansează soarele?”, se sugerează poate, dimpotrivă, o preocupare pentru „cum”, care nu exista nici ea și se provoacă alte mituri: „soarele avansează suflînd”, „cu căldură”, „de-a dura” etc. Singurul mijloc de a evita aceste dificultăți este să variem întrebările, să facem contrasugestii, pe scurt, să renunțăm la orice întrebare fixă.

În patologia mintală, situația e aceeași. Un dement precoce poate avea o licărire sau o reminiscență suficientă pentru a spune cine e tatăl său, deși în mod curent el se crede de sorginte ilustră. Dar adevărata problemă e de a ști cum se pune întrebarea în mintea lui și dacă ea se pune. Arta clinicianului constă nu în a-l face să răspundă, ci a-l face să vorbească liber și să descopere tendințele spontane în loc de a le canaliza și îndigui. Constă în a situa orice simptom într-un context mintal, în loc de a face abstracție de context.

Pe scurt, testul e util din numeroase puncte de vedere. Dar, în problema noastră, el riscă să falsifice perspectivele, deviind orientarea de spirit a copilului. Riscă să marginalizeze chestiuni esențiale, atracții spontane și demersuri originare.

Să recurgem deci la observația pură. Orice cercetare asupra gîndirii copilului trebuie să plece de la observație și să revină la ea pentru a controla experiențele pe care această observație le-a putut inspira. Or, în ceea ce privește problemele pe care ni le vom pune în cercetarea noastră, observația ne oferă o sursă de documentare de primă importanță. Este studiul întrebărilor spontane ale copiilor. Examenul detaliat al conținutului întrebărilor relevă interesele copiilor la diferite vîrste și ne indică un număr de probleme pe care și le pune copilul, la care noi nu ne-am fi gîndit niciodată sau pe care nu ni le-am fi pus niciodată în aceiași termeni. Studiul formei înseși a întrebărilor, mai ales, arată că ele sînt soluțiile implicite pe care și le oferă copiii, pentru că aproape orice întrebare, prin

modul în care e pusă, își conține propria soluție. Astfel, când un copil întreabă: „Cine face soarele?”, se pare că el concepe soarele ca fiind rodul unei activități de fabricare. Sau când întreabă de ce există doi Salève, unul mare și unul mic, în timp ce nu există doi Cervin, s-ar zice că el concepe munții ca fiind dispuși conform unui plan care exclude orice hazard.

Iată-ne deci în măsură să stabilim o primă regulă a metodei noastre. Când se întreprinde o investigație pe un anume lot de explicații ale copiilor, e necesar, pentru a dirija cercetarea, să se pornească de la câteva întrebări spontane puse de copii de aceeași vîrstă sau mai mici și să se aplice chiar forma acestor întrebări celor pe care intenționăm să le punem copiilor, servind de subiect. E necesar mai ales, când se încearcă să se tragă concluzii pe marginea rezultatelor unei investigații, să se caute o contraprobă studiind întrebările spontane ale copiilor. Atunci ne putem da seama dacă reprezentările pe care le atribuim copiilor corespund sau nu unor întrebări pe care ei le pun și manierei înșeși în care le pun.

Să luăm un exemplu. Vom studia, în acest volum, animismul infantil. Vom vedea că, atunci când copiii sînt întrebați dacă soarele etc. este o ființă vie, dotată cu gîndire, sentimente etc., cei de o anumită vîrstă răspund afirmativ. Dar e aceasta o idee spontană ori un răspuns sugerat direct sau indirect de întrebare? Căutăm atunci în colecțiile de întrebări ale copiilor dacă există vreun fenomen analog și descoperim că un copil de șase ani și jumătate, Del (vezi *L.P.*, cap. 1, § 8), a întrebat spontan, la vederea unei bile care se rostogolea în direcția observatorului: „Ea știe că dv. sînteți acolo?” Descoperim, de asemenea, că Del a pus un mare număr de întrebări pentru a afla cînd un obiect, cum ar fi o frunză, este mort sau viu. Vedem apoi că, pentru a răspunde la afirmația că frunzele moarte erau cu adevărat moarte, Del a ripostat: „Dar ele se mișcă o dată cu vîntul!” (*ibid.*, § 8). Există deci copii care, prin chiar maniera în care pun întrebările, par să asimileze viața cu

mișcarea. Acest fapt arată că un chestionar oral despre animism, practicat într-un anumit mod (întrebînd, de exemplu, în felul lui Del, dacă un corp în mișcare „știe” că el avansează), nu e artificial și că asimilarea vieții cu mișcarea corespunde unei anumite spontaneități la copil.

Dacă însă se vede necesitatea observației directe, se vede, de asemenea, și care obstacole îi limitează, prin forța împrejurărilor, uzajul. Nu doar că metoda observației pure este laborioasă și pare a nu putea garanta calitatea rezultatelor decît în detrimentul cantităților lor (este imposibil, în fapt, să observi în aceleași condiții un mare număr de copii), dar ea pare să și conțină anumite inconveniente sistematice. Iată, mai jos, primele două, cele mai importante.

Mai întii, egocentrismul intelectual al copilului constituie un obstacol serios pentru cine vrea să-l cunoască prin observație pură, fără a-l chestiona deloc pe cel observat. Noi am încercat efectiv să arătăm în altă parte (*L.P.*, cap. I-III) că un copil nu caută spontan sau nu ajunge să-și comunice întregul raționament. Sau copilul este în societatea celor de vîrsta lui și conversația se leagă de acțiunile imediate ori de joc, fără a avea ca obiect această fracțiune esențială a gîndirii care e detașată de acțiune și se dezvoltă în contact cu spectacolele activității adultului sau ale naturii. Din acel moment, reprezentarea lumii și cauzalitatea fizică vor părea copilului lipsite de orice interes. Sau copilul este în societatea adulților, dar atunci el pune mereu întrebări, fără a-și livra propriile explicații. Nu le spune mai întii pentru că el crede că toată lumea le știe; în al doilea rînd, din pudoare, din teama că s-ar putea înșela, din teama de deziluzii. Nu le spune mai cu seamă pentru că, fiind ale lui, explicațiile proprii îi par cele mai firești și chiar singurele posibile. Pe scurt, chiar ceea ce s-ar putea explica prin cuvinte rămîne în mod obișnuit implicit, pur și simplu pentru că gîndirea copilului nu e la fel de socializată ca a noastră. Dar, alături de judecățile formulabile, cel puțin grație limbajului

interior, cîte judecăți informulabile ne rămîn necunoscute cînd ne mărginim să observăm copilul fără a-i vorbi? Înțelegem prin judecăți informulabile atitudinile de spirit, schemele sincretice, vizuale sau motorii, toate aceste prelegături pe care le simțim că există din momentul în care vorbim cu un copil.

Al doilea inconvenient sistematic al observației pure ține de dificultatea de a discerne la copil jocul de convingere. Iată un copil care se crede singur și care întreabă un rulo compresor: „Tu ai spart pietrele acelea mari?” Se joacă el sau personifică, într-adevăr, mașina? E imposibil de știut într-un asemenea caz, pentru că e unul particular. Observația pură este incapabilă să diferențieze convingerea de fabulație. Singurele criterii, după cum vom vedea mai departe, sînt fondate pe multitudinea rezultatelor și pe compararea reacțiilor individuale.

E necesar deci, cu orice preț, să depășim metoda observației pure și, fără a recădea în inconvenientele testului, să ajungem la principalele avantaje ale experimentării. Vom folosi în acest scop o a treia metodă, care aspiră să reunească resursele testului cu ale observației directe, evitînd în același timp amintitele lor inconveniente: e metoda examenului clinic, pe care psihiatrii îl folosesc drept mijloc de diagnostic. Se pot, de exemplu, observa luni de zile anumite forme paranoide fără ca vreodată să vedem etalată ideea de grandoare, pe care totuși o presimțim la fiecare reacție bizară. Pe de altă parte, nu avem testele diferențiale pentru diversele sindroame morbide. Dar clinicianul poate în același timp: 1) să converseze cu bolnavul, urmărindu-i răspunsurile în așa fel încît să nu piardă nimic din ce-ar putea apărea în materie de idei delirante; și 2) să-l conducă încet către zonele critice (nașterea, rasa, averea, titlurile militare, politica, talentele, viața sa mistică etc.), fără să știe în mod normal cînd va ieși la suprafață ideea delirantă, dar menținînd constant conversația pe un teren fecund. Astfel, examenul clinic ține de experiență, în sensul în care clinicianul își

pune niște probleme, face ipoteze, variază condițiile jocului și, în fine, controlează fiecare din ipotezele sale în contact cu reacțiile provocate de conversație. Dar examenul clinic ține și de observația directă, în sensul că un bun clinician, conducînd, se lasă condus și că ține cont de orice context mintal, în loc să cadă victimă „erorilor sistematice”, cum i se întîmplă adesea experimentatorului pur.

Pentru că metoda clinică a adus mari servicii într-un domeniu în care, fără ea, totul n-ar fi decît dezordine și confuzie, psihologia copilului ar greși renunțînd la ea. Nu există, într-adevăr, nici un motiv *a priori* să nu chestionăm copiii asupra punctelor în care observația pură lasă cercetarea în suspensie. Tot ce s-a spus despre mitomanie și despre sugestibilitatea copilului, ca și despre erorile sistematice pe care acestea le antrenează, nu-l poate împiedica pe psiholog să-l chestioneze pe copil, cu condiția tocmai de a determina, prin examen clinic, partea exactă care revine sugestiei sau fabulării în răspunsurile obținute.

E inutil să cităm aici exemple, pentru că această lucrare își propune înainte de toate să fie o culegere de observații clinice. E adevărat că, prin forța lucrurilor, vom fi obligați să schematizăm cazurile noastre, nu rezumîndu-le (ceea ce ar însemna să le denaturăm), ci extrăgînd din conversații doar pasajele care prezintă un interes direct. Din mai multe pagini de note luate în fiecare caz, nu vom reține astfel decît cîteva rînduri. Dar credem inutil să dăm aici un exemplu complet de chestionar oral, pentru că metoda clinică nu se învață decît printr-o lungă practică. Credem chiar că, în psihologia infantilă, ca și în psihologia patologică, este necesar un an de exerciții zilnice pentru a ieși din inevitabilele tatonări ale începutului. E așa de greu să nu vorbești prea mult cînd chestionezi un copil, mai ales dacă ești pedagog! E așa de greu să nu-l sugestionezi! E, mai ales, așa de greu să eviți sistematizarea datorată ideilor preconcepute și, în același timp, incoerența datorată absenței oricărei ipoteze directoare! Experimentatorul bun trebuie,

cu adevărat, să reunească două calități adesea incompatibile: să știe să observe, adică să-l lase pe copil să vorbească, să nu-l oprească, să nu devieze nimic și, în același timp, să știe să caute ceva precis, să aibă în fiecare moment o ipoteză de lucru, o teorie, justă sau falsă, de controlat. Trebuie să fi învățat metoda clinică pentru a-i înțelege adevărata dificultate. Sau debutanții sugerează copilului tot ce doresc ei să găsească, sau nu sugerează nimic, dar asta pentru că nu caută nimic și atunci nu mai găsesc nimic.

Așadar, lucrurile nu sînt simple și e necesar să supunem unei critici riguroase materialele adunate astfel. Psihologul trebuie, într-adevăr, să compenseze incertitudinile metodei interogării cu ascuțirea fineții sale de interpretare. Or, aici din nou două pericole contrare îl amenință pe debutant: de a atribui celor spuse de copil fie valoarea *maxima*, fie valoarea *minima*. Marii inamici ai metodei clinice sînt cei care pun preț cu ușurință pe tot ce răspund copiii și cei care nu acordă nici un credit vreunui rezultat provenit dintr-o chestionare. Firește, cei dintii sînt cei mai primejdioși, dar toți comit la origine aceeași eroare: de a crede că ceea ce spune un copil, în timpul sfertului, al jumătății sau al celor trei sferturi de oră cît se conversează cu el, se poate situa pe un același plan de conștiință: planul convingerii sau planul fabulației etc. Esența metodei clinice presupune, dimpotrivă, a separa grîul de neghină și a situa fiecare răspuns în contextul său mintal. Or, există contexte de reflecție, de convingere spontană, de joc sau de maimuțareală, contexte de efort și de interes sau de oboseală și, mai ales, există subiecți examinați care inspiră imediat încredere, pe care îi vezi reflectînd și căuțînd, și indivizi pe care îi simți că nu au încredere în tine sau care nu te ascultă.

Nu este posibil să precizăm aici regulile acestui diagnostic al reacțiilor individuale. E o problemă care ține de practică. Dar ceea ce trebuie să încercăm, pentru a face inteligibilă maniera prin care am triat observațiile de mai jos dintre toate cele de care